

VIRTUS

24 | 2017

Monique van Veen

Het middeleeuwse Binnenhof

151

Het Binnenhof in Den Haag is al eeuwen het centrum van de regeringsmacht. De basis daarvoor ligt in de middeleeuwen, toen het fungeerde als belangrijkste verblijfplaats van de machthebbers in Holland. Het Binnenhof was het grafelijke hof, maar ook de verblijfplaats van de adellijke raadsheren in het gevolg van de graaf en het toneel van activiteiten als toernooien en feestmaaltijden.¹ Met de grootscheepse renovatie van het Binnenhof vanaf 2020 in het verschiet, is het van belang om stil te staan bij de middeleeuwse oorsprong van het hofcomplex en het archeologische en bouwhistorische onderzoek dat naar dit ‘object’ is verricht.² Ondanks het vele onderzoek is er over de allervroegste geschiedenis van het hof weinig met zekerheid bekend.³

De Hollandse graaf Willem II vaardigde in 1242 als eerste oorkonden uit vanuit ‘Haga’ en de eerste vermelding van een huis daar dateert uit 1276. Aangenomen wordt dat de basis voor het hof in 1229 is gelegd door Willems vader Floris IV met de aankoop van het zogenaamde hof van vrouwe Meilendis, maar het is onduidelijk of en welke bouwactiviteiten deze voor zijn dood in 1234 in gang heeft kunnen zetten. Nadat Willem II in 1248 tot

-
- 1 De term hof wordt hier gebruikt in de zin van verblijfplaats van de graaf en zijn entourage.
 - 2 M.M.A. van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013* (Den Haag, 2015).
 - 3 H. Smit en F. van Kan, ‘Politiek en bestuur. Graaf, hof en dorp’, in: J.G. Smit, ed., *Den Haag. Geschiedenis van de stad* (3 dln.; Zwolle, 2004), I, 88-150; A. Janse, ‘Bedden op het Binnenhof. De vorstelijke woonvertrekken in de middeleeuwen’, in: H. te Velde en D. Smit, ed., *Van torentje tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag, 2011) 23-44. Een selectie van oudere literatuur in: Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*.

Rooms-Koning was gekozen, fungeerde de zogenaamde Oude Zaal als zijn ‘coninclid palaes’, zoals valt op te maken uit vermeldingen in de kroniek van de ‘Clerc uten laghe landen’ van rond 1315 en die van Johannes Beke van rond 1400.⁴ De Grote Zaal (nu bekend als de Ridderzaal) is door Floris V gebouwd als ontvangstzaal vóór de Oude Zaal. Vermoedelijk begon de bouw eind jaren zeventig van de dertiende eeuw. De imposante houten kap van de Grote Zaal is helaas een negentiende-eeuwse kopie van het origineel. Door de ontdekking, in 1999, van middeleeuws constructiehout in de fronttorens was het mogelijk om de voltooiing van de Grote Zaal door middel van dendrochronologisch onderzoek te dateren op 1289 (plus of min zes jaar).⁵ De uitgebreide restauratie en renovatie van de grafelijke zalen rond het begin van de twintigste eeuw heeft enerzijds bouwhistorisch onderzoek gegenereerd en anderzijds nieuw onderzoek bemoeilijkt. Zo werd duidelijk dat de kleinste kelder onder de Grote Zaal tot een oudere bouwfase behoort. Helaas is het bodemarchief door de aanleg van een nieuwe kelder verstoord, waardoor een aantal hypothesen over de bouwgeschiedenis niet meer toetsbaar is.⁶

Het Haagse hofcomplex heeft in de late middeleeuwen gedurende twee periodes voor langere tijd gefungeerd als verblijfplaats van de graaf. Dat was allereerst van 1279 tot 1296 onder Floris V, die ook verantwoordelijk was voor de bouw van de Hofkapel. De tweede periode was die van de graven van het Beierse Huis (1351-1433). Hans Smit heeft aangetoond dat de meest intensieve bewoning tussen 1387 en 1404 plaatsvond. Albrecht bracht toen acht tot negen maanden per jaar met familie en groot gevolg in Den Haag door. Maar ook Willem V en Willem VI waren er ongeveer vier maanden per jaar en Jan van Beieren tussen 1422 en 1424 negen maanden.⁷ Hun aanwezigheid had grote gevolgen voor de ontwikkeling van het dorp Die Haghe en de (bouw)activiteiten op het hof.⁸

Deze bijdrage stelt de bewoning in de Beierse periode en de archeologische en bouwhistorische sporen daarvan centraal, waarbij de analyse zich ruimtelijk beperkt tot het Binnenhof, de Hofvijver en de voor- en binnenpoorten van het complex.⁹ Op basis van archeologisch onderzoek naar bodemsporen, zoals funderingen, vloeren en afvallagen, kan een beeld van

4 J. de Beke, *Croniken van den stichte van Utrecht ende van Hollant*, ed. H. Bruch (Den Haag, 1982) 128; Janse, ‘Bedden op het Binnenhof’, 27.

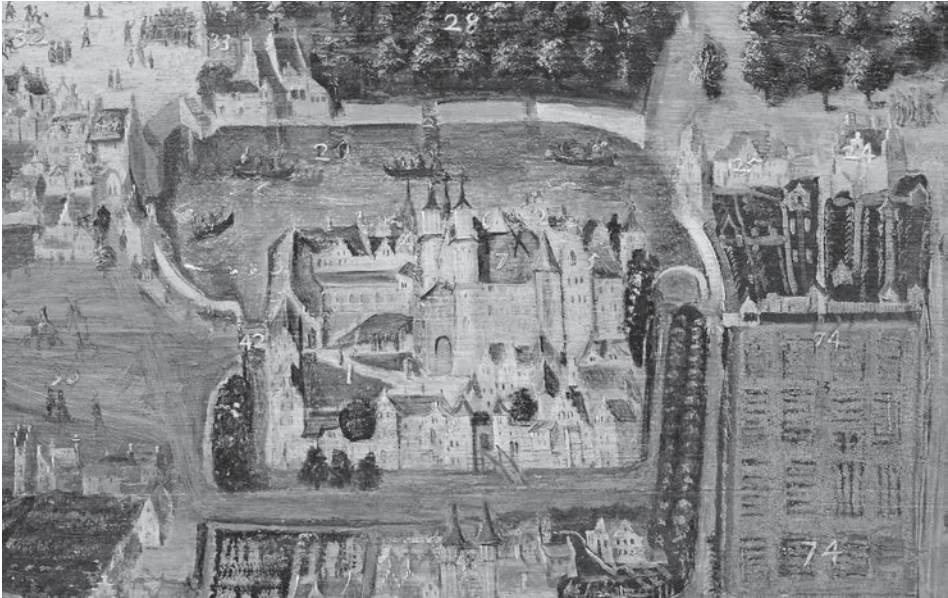
5 D.J. de Vries, ‘Vergelijkend natuurwetenschappelijk dateringsonderzoek’, *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, XCIX (2000) 74-84.

6 *Beschrijving van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage, in opdracht van den Minister van Waterstaat bewerkt door de Commissie van Advies en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* ('s-Gravenhage, 1907); Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 56-65.

7 J.G. Smit, ‘De graven van Holland en Zeeland op reis. Het grafelijk itinerarium van het begin van de veertiende eeuw tot 1425’, in: D.E.H. de Boer, E.H.P. Cordfunke en F.W.N. Hugenholtz, ed., *Holland in wording. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland in het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum, 1991) 91-124; J.G. Smit, ‘De verblijfplaatsen van de graven van Holland en Zeeland in de late middeleeuwen’, *Holland*, XXIV (1992) 112-129.

8 Zie de verschillende bijdragen in Smit, ed., *Den Haag*, I; en A.-M.J. van Egmond, ‘Dair hi t'gout ende sulver toe dede. Haagse hofrekeningen in kunsthistorisch onderzoek’, *Oud Holland*, CXXV (2012) 90-98.

9 Ook op het Buitenhof is er archeologisch onderzoek geweest. De dateringen van het onderzochte Valkhuis (vanaf de tweede helft vijftiende eeuw) en de stadhouderlijke tuin (1621) zijn echter van latere datum. Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 203-244.

153

Afbeelding 1 Den Haag in 1570 (paneel, kopie naar een verloren gegaan schilderij, Cornelis Elandts, 1663 (detail); coll. Haags Historisch Museum)

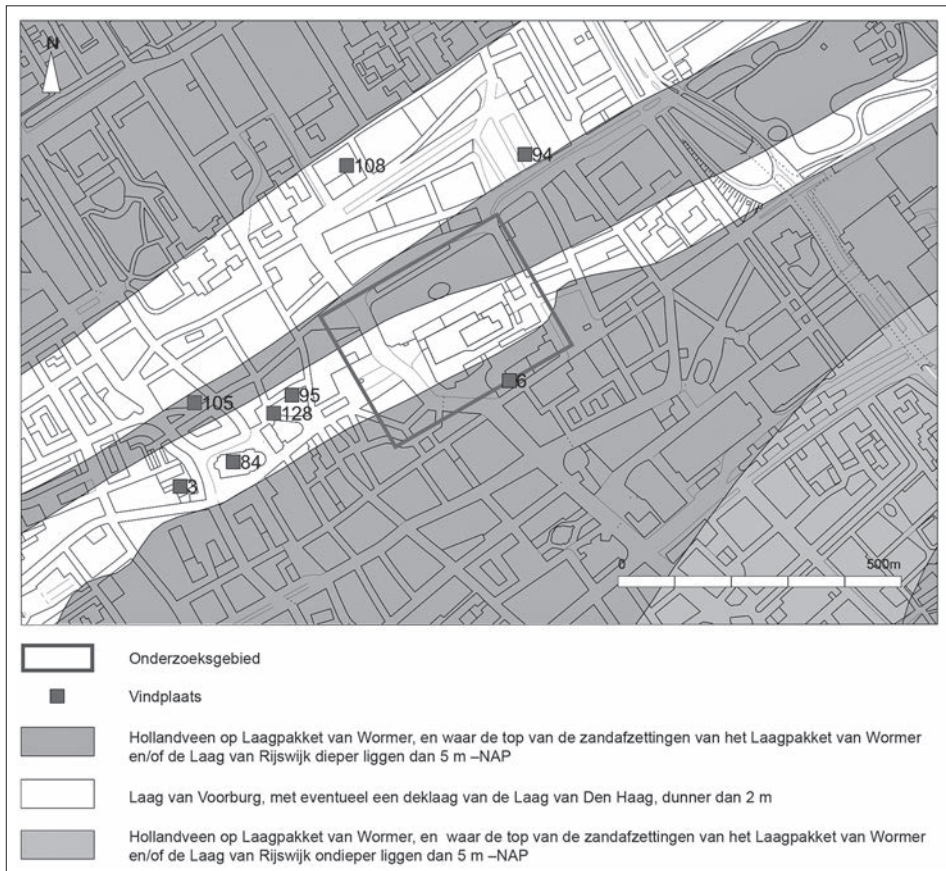
het gebruik van het terrein worden gegeven. Deze bevindingen worden aangevuld met bouwhistorische inzichten over het bovengrondse deel van gebouwen en gegevens uit historische en iconografische bronnen over het hof en zijn bewoning. Het verhaal begint met de bodem: hoe is de ontwikkeling van het hof gerelateerd aan de ondergrond en welke resten van de bewoning en bewoners zijn bewaard gebleven? Vervolgens komt het bouwhistorische aspect aan de orde: wat is er vandaag de dag nog aanwezig van de bebouwing uit de Beierse periode?

De bodem en het water

De kern van het grafelijke hofcomplex is het Binnenhof met de grafelijke zalen, omgeven door water en groen. Aan de zuidwestzijde lag het belangrijkste voorterrein, het Buitenhof, met boerderij, werkplaatsen, zoals een smidse en steenwerkersloods, paardenstallen, leeuwenhuis, hondenhuis en valkhuis. Aan de noordzijde lag de Hofvijver met de Vijverberg; langs de noordoost- en zuidoostzijde lagen de moestuinen en boomgaarden (afb. 1).

Het Binnenhof en het Buitenhof liggen op een van oorsprong lage duinrug die al in de late prehistorie werd bewoond (afb. 2).¹⁰ Voor het grachtenstelsel is gebruik gemaakt van

¹⁰ M.M.A van Veen en J.A. Waasdorp, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag* (Den Haag, 2000); P.C. Vos, E.C. Rieffe en E.E.B. Bulten, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk* (Den Haag,

Afbeelding 2 Uitsnede uit de geologische kaart van Den Haag met het onderzoeksgebied en vindplaatsen met een prehistorische datering (*Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie en Natuur- & Milieueducatie*)

de van nature nattere veengebieden (Hollandveen) aan weerszijden van de duinrug (op de kaart: Laag van Voorburg). Op basis van de opbouw van de bodem lijkt het goed mogelijk dat er direct ten noorden van het Binnenhof een vennetje was dat de basis heeft gevormd voor de Hofvijver. De eerste duidelijke historische aanwijzing voor graafwerk aan de Hofvijver en de daarmee verbonden dubbele grachtengordel dateert uit 1352, in het begin van de Beierse periode.¹¹ De binnenste hofgracht volgde de contouren van de grens tussen zand en

2007); Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 12-13.

¹¹ Calcoen, 'Het Binnenhof', 142 (noot 10).

veen. De grachten aan de korte uiteinden van het Binnenhof zijn gegraven door het zand en dat geldt ook voor de zuidelijke hoek van de Hofvijver. De vijver deed dienst als recreatie- en visvijver, en leverde drinkwater voor de paarden, was- en badwater voor het huishouden en bluswater. Het water werd ververst via de zogenaamde Haagse Beek, een gegraven verbinding met een enkele kilometers zuidwestelijk gelegen duinmeertje. Deze beek liep langs Noordeinde/Hoogstraat en had een vertakking langs de zuidzijde van de Plaats naar de Hofvijver; een andere vertakking lag nog iets zuidelijker, langs het Achterom, en sloot aan op de sloten die om het Buitenhof waren gegraven en in verbinding stonden met de buitenste Hofgracht. De noordelijke aftakking was er vermoedelijk al in 1280. De afvoer van water vond plaats aan de zuidzijde via het Spui. Het Spui verbond vanaf 1345 tevens het Binnenhof en het dorp Die Haghe via de Haagse Trekvliet met de Vliet en daarmee met Leiden en Delft.

Verdediging: grachten en poorten

155

De grachten speelden ook een rol in de verdediging van het – moeilijk te verdedigen – hofcomplex. De gebouwen waren niet voorzien van metersdikke muren, maar de grachten met ophaalbruggen en een stelsel van drie bewaakte buitenpoorten met bijbehorende binnenpoorten moesten onwelkome bezoekers buiten houden. In de goot van de Grote Zaal werden soms wakers geposteerd, vooral als er ijs op de vijver en grachten lag.¹²

De eerste vermelding van de Voorpoort, die het Buitenhof aan de noordzijde afsloot, is als belending van een hofstede in een oorkonde uit 1328 met daarin een verwijzing naar de situatie in 1280.¹³ Deze poort vormde – in combinatie met de Middenpoort (nu de Stadhouderspoort) aan de westzijde van het Binnenhof – waarschijnlijk de belangrijkste toegang tot het hof. De huidige Gevangenpoort is de opvolger van de Voorpoort en dateert uit 1370/1371. Dat blijkt uit dendrochronologisch onderzoek van de kap (datering 1367 plus of min zes jaar) en een betaling aan een timmerman-aannemer in 1371.¹⁴ Vanaf circa 1390 werden er gevangenen vastgezet in de ruimte boven de poort. In 1964 werd onder de vloer van de zogenaamde portierswoning in het poortgebouw een deel van een traptoren gevonden. Mogelijk is deze een restant van een ouder poortgebouw met een of twee ronde torens.¹⁵ Naast deze trap werd de overkluizing van de Haagse Beek richting vijver gevonden (afb. 3).

Aan de zuidzijde van het Binnenhof, oostelijk van het Spui, stond nog een buitenpoort: de Spui-poort. In 1352 wordt een ‘toren an die Spoye’ genoemd en in 1404 een ‘nuwe poirte voir die spoye’.¹⁶ Deze buitenpoort bereikte men via een brug over de buitenste gracht. De Spui-poort heeft aanvankelijk twee ronde torens gehad en is een aantal keren verbouwd (afb. 4).

12 Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 142 (noot 11).

13 Calkoen, ‘De wording en ontwikkeling’, 24-25.

14 J. Heijenbrok en G. Steenmeijer, *Museum de Gevangenpoort. Bouw- en gebruiksgeschiedenis* (Utrecht, 2006) 10.

15 J. van der Hoeve, R. van Lit en J. Zijlmans, *Zeven eeuwen Gevangenpoort. Van Voorpoort van het Hof tot museum* (Leiden, 2007) 141. Zie daar ook andere verklaringen.

16 Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 47.

Afbeelding 3 Ograving in de Gevangenpoort, 1964. Links de overkluisde Beek, rechts de traptoren
(foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Vanwege bouwvalligheid werd hij in 1404 afgebroken en herbouwd, nu met achthoekige torens.¹⁷ De contouren van de poort zijn met messing platen gemarkeerd in het plaveisel direct naast de plenaire zaal van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (afb. 5). Via een pad door de boomgaard en de brug over de binnenste Hofgracht kwam men bij de Cokenpoort, die toegang gaf tot het keukenplein aan de zuidzijde van de Grote Zaal. Dit was de voornaamste toegang voor goederen en personeel. De funderingen van de middeleeuwse Cokenpoort liggen onder de huidige achttiende-eeuwse Hofpoort op de helling van de duinrug. Zowel het baksteenwerk als de begeleidende vondsten duiden op een datering tussen circa 1370 en 1400.

Aan de oostzijde van het Binnenhof was er een toegang voor de grafelijke familie en voor het werk in de moestuinen. Deze poort werd in 1355 genoemd als ‘mijns heren poert voer die harnaschamer’. Deze poort met bijbehorende brug lag iets noordelijker ten opzichte van de

¹⁷ Ibidem.

Afbeelding 4 Opgraving van de Spuiport, 1987 (foto Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie en Natuur- & Milieueducatie)

157

Afbeelding 5 Plattegrond van de Spuiport en de doorgang over de voormalige Hofgracht naar de Hofpoort (foto auteur)

huidige (zeventiende-eeuwse) Mauritspoort. Via nog een bruggetje en poortje kon men verder gaan langs de oostzijde van de Hofvijver via de Uiterste Poort (vroegste vermelding in 1343) richting het Haagse Bos.¹⁸ Deze poort lag op de hoek van een uitgestrekt moestuinencomplex, de Kooltuin. In 1384 werd het meest oostelijke deel daarvan ingericht als oefenterrein voor de voetboogschutters van Sint-Joris, voornamelijk medewerkers van het hof.¹⁹ Deze schutters zorgden voor de verdediging van het Binnenhof en omliggende gebied. De oudst bewaarde resten van de poort werden voor de Sebastiaansdoelen (nu Haags Historisch Museum) gevonden en zijn op zijn vroegst uit de eerste kwart van de vijftiende eeuw.²⁰

Bestaande bebouwing Binnenhof

158

Hoe zag het Binnenhof er uit toen Willem V zich er in 1351 installeerde en hoe werd het gebruikt? Via de Voorpoort en het Buitenhof aan de westzijde kwam men door de Middelste Poort op een grote open ruimte voor de Grote Zaal. Enkele puinpaden verbonden de poort en de belangrijkste gebouwen met elkaar. Behalve het poortgebouw, waarin onder andere de ‘fourie’ (opslag voor bedden en beddengoed), de ‘bottelrie’ (voorraadkamer voor dranken en proviand) en de ‘bottelgierskamer’ waren gesitueerd, stond er in de noordwesthoek, maar dan aan de kant van de Hofvijver, mogelijk nog een gebouw, het zogenaamde Ridderhuis.²¹ In ieder geval vanaf 1390 fungeerde dit als raadkamer en verblijf voor leden van de grafelijke raad. Iets meer naar het oosten stond de Hofkapel.

De Hofkapel was er al in 1290 en delen van de middeleeuwse muren zijn onder- en bovengronds bewaard gebleven, ondanks sloopwerkzaamheden in 1879. Ook daarbuiten, dichtbij de huidige bebouwing, zijn resten van funderingsmuren gevonden die gerelateerd zijn aan de Hofkapel. Vermoedelijk horen ze bij de galerijen die net na de Beierse periode direct langs de kapel zijn gebouwd. Aan de zuidzijde van het voorhof stond weinig of geen bebouwing. Naar het zuidoosten, nog voor de Grote Zaal, stond vermoedelijk de woning van de rentmeester van Noord-Holland.²² De walmuren langs de gracht waren in de zuidwesthoek niet hoog opgetrokken maar voorzien van een schutting.²³ Muurtjes met doorgangen aan weerszijden van de Grote Zaal schermde de ruimten die door de grafelijke familie werden gebruikt, af van de publieke voorzijde.

Tijdens de Beierse periode werd het niet bestrate voorplein een aantal maal gebruikt voor toernooien. Voorafgaande aan het toernooi werd het plein geëffend met aarde, afval en mest.²⁴ Net buiten de Voorpoort, aan de westzijde van het Lange Voorhout (nu Kneuterdijk),

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ C. Dumas en S.J. van der Meer Mohr, *Haagse stadsgezichten 1550-1800. Topografische schilderijen van het Haags Historisch Museum* (Zwolle, 1991) 602-603.

²⁰ Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 203-205.

²¹ Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 149 (noot 36).

²² In ieder geval vanaf 1377, volgens Calkoen, ‘De wording en ontwikkeling’, 41.

²³ Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 142.

²⁴ In 1376, 1388, 1398, 1404, 1415 en 1432 werd er geëffend voor de Grote Zaal om daar te kunnen steken; Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 149 (noot 36 en 38).

Afbeelding 6 Ophogingslagen op het Voorhof, 2000
(Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie en Natuur- & Milieueducatie)

159

vonden eveneens toernooien plaats en ook de Hofvijver werd hierbij betrokken.²⁵ In 1395 werd op Vastenavond een watersteekspel op de Hofvijver gehouden, waarbij men staande op de voor- of achterplecht van een bootje een tegenstander met een stompe lans in het water moest laten belanden.²⁶ Dit steekspel werd nog in de zestiende eeuw op de Hofvijver ge-

25 In 1352, 1387 en 1391; Calkoen, 'Het Binnenhof' 143 (noot 15), 149 (noot 36); A. Janse, 'Tourneyers and spectators: the Shrovetide tournament in The Hague, 1391', in: S. Gunn en A. Janse, ed., *The court as a stage. England and the Low Countries in the later Middle Ages* (Woodbridge, 2006) 45.

26 D.E.H. de Boer, D.J. Faber en H.P.H. Jansen, ed., *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode. Serie III, De rekeningen van de gerechtelijke ambtenaren. Deel: 1393-1396 (Baljuwen en drossaards)* (Den Haag, 1980) 39; F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam, 1996) 171.

speeld en is op verschillende schilderijen verbeeld.²⁷ Wat is nu nog van die toernooien op het Voorhof terug te vinden in de bodem? Onder het huidige plein voor de ingang van de Grote Zaal zijn afwisselend lagen humeuze aarde schoon zand, as en puin opgebracht die, bij gebrek aan daterend materiaal, helaas (nog) niet kunnen worden gedateerd (afb. 6).

De oudste afbeeldingen waarop het poortgebouw met de Middelpoort en de aangrenzende bebouwing in de noordwesthoek staan afgebeeld, dateren uit de tweede helft van de zestiende eeuw.²⁸ Dat deze bebouwing teruggaat tot in de veertiende eeuw bleek tijdens de renovatie in 1881, toen er op zolderniveau boven de poortdoorgang veertiende-eeuws muurwerk werd gezien. Ook in pandig is muurwerk bewaard gebleven, dat op grond van de steenformaten in de eerste helft van de veertiende eeuw wordt gedateerd. Aan de Binnenhofzijde van het gebouw werd in 2001 in een smalle sleuf muurwerk en een vloertje waargenomen. Het gebruikte metselverband, zogenaamd Vlaams verband (in één baksteenlaag afwisselend strek en kop) wijst op een datering van voor 1325, dus voor de Beierse periode.²⁹ Mogelijk heeft hier een portaalje gestaan. Vermoedelijk zijn er in het gebouw van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, waarvan de ruwbouw uit 1655 dateert, op funderingsniveau nog resten van veertiende-eeuwse bebouwing aanwezig.³⁰

160

De Oude Zaal (afb. 7) bestaat uit drie bouwlagen en een vierkante woontoren. De onderste bouwlaag is een grote overwelfde zaalkelder.³¹ Daarboven is er een even grote ruimte, die in 1511 werd verbouwd ten behoeve van een vergaderruimte (de Rolzaal) van het Hof van Holland. Daar weer boven bevinden zich nog een verdieping en een zolderruimte. Er zijn aanwijzingen dat het gebouw deze hoogte pas na een verbouwing in de dertiende eeuw bereikte. De kap van dit gebouw is na een brand in de achttiende eeuw vernieuwd, waardoor een dendrochronologische datering niet mogelijk is. Toegang tot de verdiepingen had men via een grote traptoren in de zuidwesthoek en twee kleine traptorens vanaf de eerste verdieping. De ruimtes zijn van haarden voorzien en staan in verbinding met de vierkante woontoren. Deze toren heeft een vrij kleine binnenmaat en bestaat uit twee woonlagen met daaronder een kelderruimte.³² Op basis van het driepasboogvenster (afb. 8) en twee kaarsnissen in de torenkamer die naast de Rolzaal ligt, wordt aan een gebruik als grafelijke privékapel gedacht. In de Beierse periode was er een kleine stove (verwarmde ruimte) in de kelder en werd op een van de verdiepingen geslapen. Albrecht van Beieren gebruikte de vierkante toren aanvankelijk als slaapkamer. In 1364/5 werd de toren hersteld, 'ghestoppert an den vierkanten toirn dair mijn here pleghet te legghen mit zinen knecht'.³³ De vraag is hoe de verschillende bouwlagen van de Oude Zaal in de Beierse peri-

27 Dumas en De Meer Mohr, *Haagse stadsgezichten*, 639.

28 Ibidem, 601-615.

29 Datering metselverbanden: R. Stenvert en G. van Tussenbroek, ed., *Inleiding in de bouwhistorie. Opmetten en onderzoeken van oude gebouwen* (Utrecht, 2007), 138-139.

30 J.H. Heijenbrok en G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Eerste Kamer der Staten-Generaal. Bouwgeschiedenis* (Utrecht, 2011), 11.

31 Lengte: 24,5 m, breedte: 8,77 m (zuid) en 9,07 m (noord).

32 Binnenmaat: 3,3 x 4,7 m.

33 C.H. Peters, 'Enkele bladzijden uit de geschiedenis der Grootte Zaal of Hof-Zaal', *Die Haghe. Bijdragen*

Afbeelding 7 Zuidzijde van de Grote Zaal met de Oude Zaal en De Lairessegebouw (foto auteur)

ode werden gebruikt. Een post uit een grafelijke rekening van 1394 wijst op een onderverdeling en de afscheiding van slaapplekken: ‘doren ende vensteren gemaect an een kamer op die out zale [...] een kamer geribt op die out zale ende mit horden over dect [...] bed steden gemaect in die kamer op die out zale’.³⁴ Het is niet duidelijk of het hier om de eerste of de tweede verdieping gaat en hoe de – nu half verdiept liggende – zaalkelder werd gebruikt.³⁵

en mededeelingen (1905) 413.

34 D.E.H. de Boer, D.J. Faber en H.P.H. Jansen, ed., *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode. Serie II: De rekeningen van de rentmeesters der domeinen. Deel: 1393-1396* (Den Haag, 1983) 114.

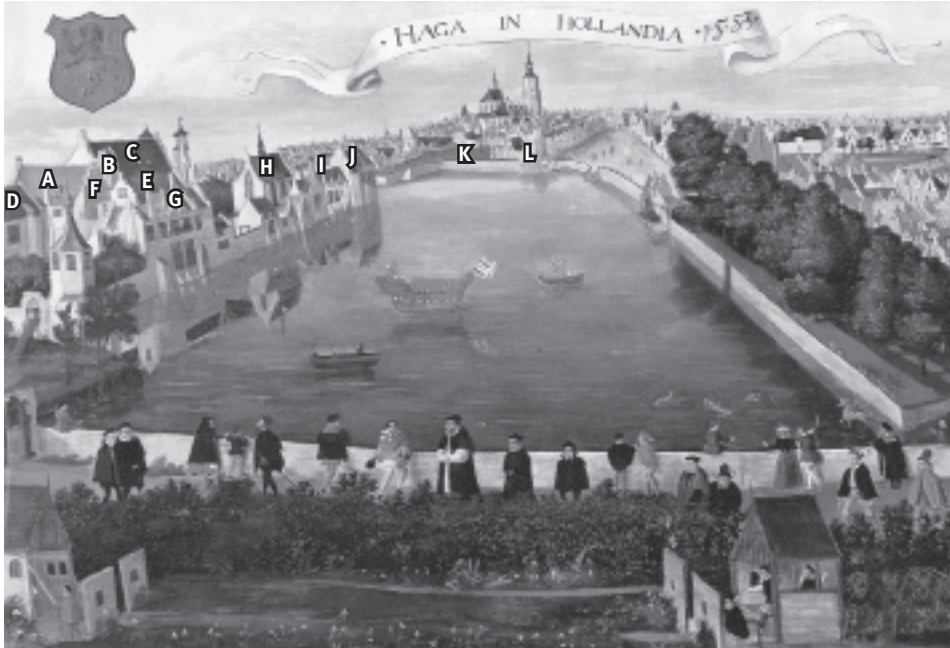
35 Het middeleeuwse maaiveld lag lager.

Afbeelding 8 Driepas-
boogvenster in de
vierkante toren naast
de Oude Zaal (foto
auteur)

Er zijn aanwijzingen dat in 1316 naast de Oude Zaal bebouwing stond. Sinds circa 1329 (een dendrochronologische datering) zijn de ruimtes oostelijk van de Oude Zaal onder één dak gebracht in de zogenaamde zuidoost-aanbouw (of De Lairessegebouw, afb. 7 rechts). Deze bouwactiviteit hield ongetwijfeld verband met het feit dat Den Haag de belangrijkste verblijfplaats van de zeer ambulante Willem III (1304-1337) was. De functie als grafelijk appartement liep door tijdens het verblijf van Machteld van Lancaster, de vrouw van Willem V, in de periode 1352-1362. Graaf en gravin verbleven zoals gebruikelijk in aparte woningen, voerden een eigen huishouding en hadden ieder hun eigen personeel, keukens en stallen.³⁶ Na het vertrek van Willem V in 1358 werd nog het nodige aangepast in Machtelds woning, zoals de vervanging van een houten gang, die de noordzijde van de zuidoost-aanbouw ver-

³⁶ Janse, 'Bedden op het Binnenhof', 28-29.

Afbeelding 9 De Hofvijver gezien vanaf het Doelenterrein, 1553. A. Oude Zaal; B. Vierkante toren; C. Grote Zaal; D. Zuidoost-aanbouw (De Lairessegebouw); E. Nieuwe Zaal; F. Verbinding tussen Oude Zaal en Nieuwe Zaal; G. Kamers van Albrecht van Beieren, Margaretha van Brieg, Aleid van Poelgeest en Margaretha van Kleef; H. Hofkapel met Kapittelhof; I. Poort met fourie; J. Raadkamer en stadhouderlijke woning (vanaf 1433); K. Buitenhof; L. Gevangenpoort (*paneel, anoniem, Hollandse School, 1553 (detail); coll. Haags Historisch Museum*)

bond met de kelder onder de Oude Zaal, door een stenen gang. Hoe het gebouw daarna gebruikt werd is onduidelijk. Calkoen vermoedt dat hier tijdelijk ook een raadkamer is geweest.³⁷ In ieder geval vanaf 1413 werd het de 'kamer van Luydic [Luik]' genoemd, naar de zoon van Albrecht, Jan van Beieren, die in 1390 werd verkozen tot prins-bisschop van Luik. Latere verwijzingen gaan over een indeling in drie kamers.³⁸ Uit de inventaris van de bedden die in 1437 werd opgemaakt, blijkt dat er ook bedden op de zolderverdieping waren.³⁹

³⁷ Calkoen, 'Het Binnenhof', 58.

³⁸ Calkoen, 'Het Binnenhof', 151 (noot 43).

³⁹ Janse, 'Bedden op het Binnenhof', 43.

Het nieuwe Beierse kwartier

Tijdens de periode 1351-1416, onder graaf Willem V, zijn opvolger Albrecht van Beieren en diens zoon Willem VI, vonden belangrijke uitbreidingen van de bebouwing aan de oostzijde van het Binnenhof plaats. Het noordelijke deel daarvan werd ook wel het Beiers woonkwartier genoemd. Vanaf 1378 werd er ook aan zuidzijde uitgebreid door de aanleg van een hooggelegen gang tussen de Oude Zaal en een nieuw appartement voor Willem VI. Dit appartement lag naast de keuken en andere huishoudelijke voorzieningen en bestond uit twee grote en twee kleine kamers.⁴⁰ De huidige bebouwing dateert uit 1887 en is voorzien van souterrains, waardoor de kans op conservering van oudere bebouwingssporen gering is.

Het Beierse kwartier is nog enigszins te herkennen op een schilderij uit 1553 (afb. 9). Weliswaar moeten om de situatie van 130 jaar eerder te reconstrueren enkele gebouwen worden weggedacht. Zo bestond het achtkantige torentje en de bebouwing direct rechts daarvan nog niet en is de bebouwing aan de andere uiterste zijde pas na 1433 uitgegroeid tot een verblijf voor de stadhouder. Het Kapittelhof (op het schilderij links van de Hofkapel) is wel tijdens de Beierse periode ontstaan, na de stichting van het kapittel door Albrecht van Beieren en zijn vrouw Margaretha van Brieg in 1367. Die stichting ging gepaard met de bouw van voorzieningen voor de kanunniken. In 1369 werd aan de noordoostzijde van de kapel een kapittelhof, met kapittelhuis, librije en sacristie gebouwd. Deze bebouwing, nog goed te zien op het schilderij, is later overbouwd. De resultaten van de bouwhistorische inventarisatie bieden weinig hoop dat in het huidige souterrain muurwerk van deze bebouwing bewaard is gebleven. De oost- en noordoostzijde van het Binnenhof was zeer groen, zo is te zien op het schilderij. Uit de grafelijke rekeningen blijkt dat er een inrichting met diverse tuinpriëlen is geweest, waarvan enkele overdekt waren.⁴¹ Tussen 1388 en 1500 lag langs de noordzijde van de Grote Zaal een geplaveid kaatsveld.⁴²

Tussen de vijver en de grafelijke zalen was er ruimte voor twee rijen gebouwen. Het lijkt erop dat de eerste Beierse nieuwbouw nog dicht bij de oude bebouwing werd gezet, zodat die daarmee gemakkelijk kon worden verbonden via gangen. De wisselende benamingen, wisselende functies en het gebruik van termen als 'nuwe zael' of 'nuwe camer' maken het lastig te bepalen op welke gebouwen de rekeningposten betrekking hebben. De exacte locatie van het eerste nieuwe gebouw, dat in 1352 aan de noordzijde van de Oude Zaal werd gebouwd als kamer voor Willem V, is dan ook niet bekend. Het is naast de gevel gelegen, aangezien er 'teens' (soldeer) tussen beide gebouwen werd gebruikt, en het lijkt ook dichtbij de vierkante toren te liggen.⁴³ In datzelfde jaar is er ook aan een nieuw zaalgebouw gewerkt. Uit de vijftiende eeuw zijn er rekeningen voor de 'dollegraafs' of 'ziekegraafskamer', zoals de voormalige behuizing van Willem V toen werd genoemd, waaruit blijkt dat deze een kel-

⁴⁰ Calkoen, 'Het Binnenhof', 150 (noot 40).

⁴¹ G.G. Calkoen, 'Tuinen voorheen in en om het Binnenhof', *Die Haghe. Bijdragen en mededeelingen* (1903) 165 (noot 3).

⁴² Ibidem (noot 4).

⁴³ Calkoen, 'Het Binnenhof', 54.

der had en uitkwam op de tuin.⁴⁴ Op het eerder genoemde schilderij uit 1553 is aan de noordzijde van de Oude Zaal een gebouw met een hoog dak te zien, de Nieuwe Zaal (afb. 9, E), dat door een smal gebouw is verbonden met die Oude Zaal.⁴⁵ Het verbindende gebouw (afb. 9, F) lijkt wat aan de krappe kant voor een woonverblijf van Willem V.

In 1361 werd gewerkt aan het ‘tritsoir’ (kamer waar eten werd klaargezet) naast de Nieuwe Zaal, waardoor een functie daarvan als eetzaal aannemelijk is, en in 1366 zijn er rekeningen voor het grote ronde raam met glas in die zaal. Van later tijd dateren vermeldingen van een danszaal.⁴⁶

Vanaf 1365 ging Albrecht dichter bij de Hofvijver bouwen. Noordelijk van de Nieuwe Zaal, met uitzicht op – en mogelijk aan – de Hofvijver, werd een appartement met twee verdiepingen en een badhuis gebouwd voor zijn echtgenote Margaretha van Brieg. Albrecht had al eerder dat jaar een nieuw badhuis voor zichzelf laten bouwen.⁴⁷ In de periode van 1387 tot 1404 verbleef hij vaker op het Binnenhof, in enkele jaren ruim twee derde van de tijd, vooral in de winter en het voorjaar. Dat leidde tot de nodige bouwactiviteit. Na de dood van Albrechts eerste vrouw werd een appartement van twee bouwlagen, inclusief ‘waerderobe’ (garderobe waar kleding werd verzorgd en klaargelegd), keuken en privaat gebouwd voor zijn minnares Aleid van Poelgeest. Bij het tweede huwelijk van Albrecht (in 1394) kreeg Margaretha van Kleef haar eigen appartement aan de oostzijde, mogelijk direct aan de Hofvijver.⁴⁸ Het pandje met een gevel met kantelen werd in later tijd de Kleefse kamer genoemd.⁴⁹ Er werd een nieuwe kamer bij de stoof (verwarmde ruimte met in dit geval ook een bad) gebouwd en er zijn rekeningen voor het met leien dekken van de gangen tussen de Zaal en de kamer van Albrecht, en vanaf daar naar de Hofkapel. Uit de grafelijke rekeningen blijkt ook dat er veel bedsteden voor personeelsleden, knapen en hofdames werden gemaakt.⁵⁰

Adellijke raadslieden verbleven op het hof in het ridderhuis of hadden een stadskasteeltje in Den Haag als pied-à-terre, en soms ook beide.⁵¹ In 1394 had jonkheer Jan van Arkel een (werk)kamer, met daarin een bedstede, op het hof.⁵² Daarnaast bezat hij een hofstede ten noorden van het Lange Voorhout. Ook de grootprior van de Dominicanen en raadsheer Jan van Neck had een eigen woonruimte op het hof met daarin drie bedden.⁵³

Na de dood van Albrecht lijken de bouwactiviteiten bijna te zijn stilgevallen. Er werd nog gewerkt aan een Zwarte Kamer en vanaf 1416 was er de Cypressenkamer, een nieuwe ka-

44 *Mededeelingen van de Vereeniging ter Beoefening der Geschiedenis van 's-Gravenhage*, I (1863), 324. De naam ‘dollegraafskamer’ (vanaf 1445) verwijst naar de geesteszieke Willem V.

45 In 1483: ‘dat lange hoige pl...]huys staende an dat noirteynde van die ouder sael’; Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 151.

46 Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 149 (noot 37), 160 (noot 68).

47 De Boer, Faber en Jansen, ed., *De rekeningen. Serie II*, 84.

48 Janse, ‘Bedden op het Binnenhof’, 30.

49 Calkoen, ‘Het Binnenhof’, 144.

50 De Boer, Faber en Jansen, ed., *De rekeningen. Serie II*, bijv. 109-113.

51 Janse, ‘Bedden op het Binnenhof’, 30.

52 De Boer, Faber en Jansen, ed., *De rekeningen. Serie II*, 112, 114, 126, 128.

53 Janse, ‘Bedden op het Binnenhof’, 43.

mer voor Willems schoonzoon, de Franse prins Jan van Touraine.⁵⁴ De Cypressenkamer, zo genoemd naar de luxe houten betimmering, lag vlak bij de valbrug over de oostelijke hofgracht. Op het schilderij is het helaas niet (herkenbaar) afgebeeld.

Jacoba van Beieren volgde in 1417 haar vader op, waarna een machtsstrijd met haar oom uitbrak. Deze Jan van Beieren bewoonde de De Lairessezaal.⁵⁵ In de jaren 1422-24 verbleef hij hier ongeveer driekwart jaar.⁵⁶ Nadat Jacoba in 1428 haar rechten had afgestaan aan haar neef Filips de Goede, trok ze zich van februari 1429 tot in 1433 met haar hofdames terug op het Binnenhof; daarna verbleef ze vooral in Brielle, Oostvoorne, Sint Maartensdijk en op kasteel Teylingen. Uiteindelijk werd ze in 1436 in Den Haag begraven.⁵⁷ Uit de beddeninventaris die na haar dood is opgemaakt, heeft Antheun Janse veel wetenswaardigheden opgediept. Behalve de aantallen bedden per kamer werd ook het formaat vermeld: hoe belangrijker de persoon, hoe groter het bed. Uit het voorkomen van onderschuifbedden in de kamers van belangrijke personen op het hof blijkt dat dienstpersoneel dichtbij zijn heer of dame sliep.⁵⁸

166

Sloop van het Beierse kwartier

Van de gebouwen van het Beierse kwartier is bovengronds niets herkenbaars overgebleven. De sloop zette rond 1636 in met de afbraak van bebouwing ten noorden van de Oude Zaal. Dat was nodig voor de aanleg van een nieuwe toegangsroute aan de oostzijde in dat jaar, waarbij de Mauritspoort werd aangelegd. De functie als woonkwartier had het kwartier allang niet meer. In de volgende eeuwen is er nieuwbouw neergezet ten behoeve van allerlei bestuurscolleges en nu is het Ministerie van Algemene Zaken er gevestigd. In de grote sloop- en restauratieperiode van 1879 tot 1915 werden enkele monumentale ruimtes uit de zeventiende eeuw gespaard binnen een nieuwe neorenaissance-schil. De gevels van de Kleefse kamer en het pand met de trapgevel ernaast werden gereconstrueerd. Tijdens interne verbouwingen in het Ministerie van Algemene Zaken in 1972 en bij recente waarnemingen via vloerluiken is ondergronds ouder muurwerk gezien.⁵⁹ De datering van de muurwerken is zeer ruim (1350-1550), omdat er niet echt goed kon worden waargenomen. Dat geldt ook voor het torentje op de hoek, dat nu bekend staat als het torentje van de minister-president. Over de ouderdom daarvan zijn verschillende theorieën; deze gaat in ieder geval terug tot de Bourgondische periode. Onder het wegdek naast de gebouwen van het Ministerie van Algemene Zaken zijn bij aanleg van riolen en leidingen na 1900 diverse omvangrijke muur-

54 Janse, 'Bedden op het Binnenhof', 31.

55 Calkoen, 'Het Binnenhof', 64, 151 (noot 53).

56 Smit, 'De graven van Holland', 106.

57 Janse, 'Bedden op het Binnenhof', 32. A. Janse, *Een pion voor een dame, Jacoba van Beieren (1401-1436)* (Amsterdam, 2009) 321, 329.

58 Janse, 'Bedden op het Binnenhof'.

59 J.H. Heijenbrok en G.H.P. Steenmeijer, *Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Ministerie van Algemene Zaken, Middenpoort en Grenadierspoort. Bouwgeschiedenis* (Utrecht, 2012). Zie voor een kaart in kleur van de archeologische en bouwhistorische waarnemingen: Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 132.

en vloerresten aan het licht gekomen. Van een muurfragment kan worden aangenomen dat deze hoorde bij een gebouw dat in de Beierse periode verbonden was met de Oude Zaal.⁶⁰

Consumptie en afval

Opgegraven afval vormt een belangrijke bron voor onderzoek naar consumptie en ambachtelijke werkzaamheden. De bewoners en personeel van het hof gebruikten om te beginnen grote hoeveelheden turf en brandhout. Turf werd onder meer bewaard in de kelders van de grafelijke zalen die aan de zuidzijde toegankelijk waren. Daartegenover lag de grote (algemene) keuken en, veilig aan de andere kant van het water, een bakhuis. As en ander afval werden aan de zuidzijde van de binnenste hofgracht opgeslagen.

Hoewel de grachten volgens de rekeningen regelmatig werden geschoond, is tijdens de opgravingen aan de zuidzijde van het Binnenhof toch nog vrij veel afval gevonden in de grachtvullingen, op de buitenste oever van de binnenste gracht en op de helling van de duinrug onder de Cokenpoort/Hofpoort. Het afval bestaat uit dierlijk bot, as, afgedankt huisraad en puin. Het dierlijk bot is zowel slacht- als etensafval. De samenstelling daarvan, met een nadruk op rund, gevolgd door schaaap en varken, doet weinig denken aan feestmalen met vogels, dure vissen en wildgebraad, die volgens de historische bronnen werden gehouden, bijvoorbeeld tijdens het driedaagse eetfestijn ter ere van het huwelijk van de oudste dochter van Albrecht van Beieren met de hertog van Gelre in 1369.⁶¹ De geconsumeerde dieren wijzen wel op een goede kwaliteit, maar er zijn slechts enkele botten van bijzondere soorten, namelijk van edelhert, grutto en tarbot, gevonden.⁶² Waarschijnlijk zijn veel botresten in de loop der jaren verloren gegaan. Tafelgerei uit de Beierse periode is in de opgravingen zeer goed vertegenwoordigd en bestaat vooral uit eenvoudige drinkkannen van steengoed uit Siegburg, die soms zonder duidelijke mankementen zijn weggegooid, en uit houten borden. Gezien de hoeveelheden daarvan die jaarlijks werden besteld, waren borden wegwerpobjecten die misschien maar een dag meegingen.⁶³ De aanwezigheid van ongeschonden drinkkannen en drinkschalen van steengoed wijst ook op een wegwerpcultuur.

Vondsten van luxe producten spreken tot de publieke verbeelding, maar objecten van glas, ivoor of edelmetaal, die in de grafelijke rekeningen wel voorkomen, ontbreken in de opgravingen op het Binnenhof. Dat kan veroorzaakt zijn door het feit dat maar een klein areaal is onderzocht, maar hangt ook samen met de locatie van de opgravingen aan de keukenzijde. Het meest bijzondere voorwerp uit de Beierse periode is een houten schaats met een schaatsijzer dat aan de voorzijde eindigt in een naar beneden gerichte punt (afb. 10). Een

⁶⁰ Calkoen, 'Het Binnenhof', 151 (noot 43).

⁶¹ A. Janse en J.M. van Winter, 'Een bruiloftsmaal aan het Hollandse hof in 1369', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, III (2000) 162-196.

⁶² E. Esser, 'Dierlijk bot uit het grafelijk hof', in: Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 303-306.

⁶³ In een jaar tijd (van 21 nov. 1395 tot en met 31 okt. 1396) 48.500 schotels. D.E.H. de Boer, D.J. Faber en M.J. van Gent, ed., *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode. Serie I: De rekeningen van de trossier en de dijkgraaf van de Grote Waard. Deel 1393-1396* ('s-Gravenhage, 1997) 516.

Afbeelding 10 Schaats van rond 1400 uit de binnenste Hofgracht (foto Gemeente Den Haag, afdeling Archeologie en Natuur- & Milieueducatie)

168

van de vroegste vermeldingen van schaatsen dateert uit 1392-1393 en gaat om een bestelling in Amsterdam van drie paar schaatsen voor Willem van Oostervant, de zoon van graaf Albrecht van Beieren.⁶⁴ Naar kostbaarheden als ringen die men was verloren werd overigens tot in beerputten toe gezocht.⁶⁵ Een bekend verhaal betreft het laten leeglopen van de Hofvijver in 1394 om te zoeken naar een verloren diamant.⁶⁶ Die gelegenheid werd aangegrepen om onderhoud te plegen aan de muren rondom en de privaatkokersen en om de vijver en grachten schoon te maken, waarna de vijverbodem van een kleilaag werd voorzien.⁶⁷ Deze sanering en die van 1862 zijn grondig geweest; er werd bij de laatste sanering in 1998 maar een kleine hoeveelheid aardewerk uit de periode 1350-1425 aangetroffen.⁶⁸ Of de diamant ooit gevonden is, vermelden de rekeningen niet, maar de kans dat die er nog ligt is heel klein.

De graven in de Hofkapel

Tot besluit de menselijke resten uit de Beierse periode. De aanblik van een opgraven skelet van een bekend historisch persoon wordt vaak ervaren als een historische sensatie. Dat was in 1770 en 1879 niet anders. Tijdens een vloerrenovatie in de Hofkapel in 1770 werden grafkelders en kisten geopend, hun inhoud gedocumenteerd en aan bezoekers getoond (afb. 11).

64 'Item mijn heer Van Oestervant screef den scult enen brief dat hi hem zende zoude III paer scoudering ende III paer scaetzen, die Dirc leuerde her Peter vanden Zande, costen XL s.' Onder de 'scoverdingen' of 'schoverlingen' worden de ijzers verstaan en de 'scaetzen' zijn de voetstapels; N. Mulder, 'Met scaetzen en scoudering op de hofgracht', *Kouwe drukte*, XXXVI (2009) 37-40.

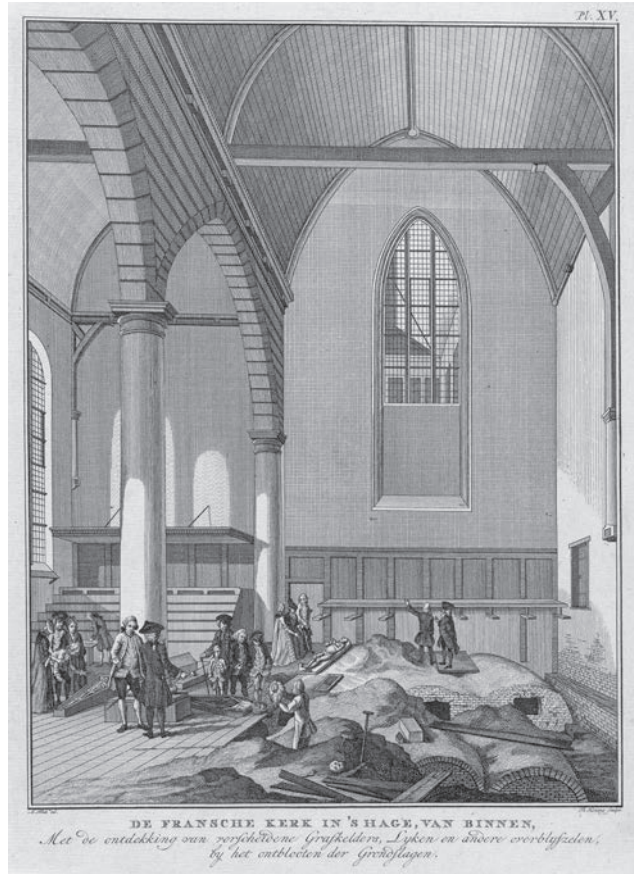
65 Twee voorbeelden; 'Item bij minre genadiger vrouwe bevele bi aenbringen eens van horen camerlinge gegeven ende men voirt geven souden enen man die enen rinc souden soeken die mijnre genadige vrouwe in een heymelichede ontvallen was 1 eng nobel facit 10 schelling 8 denier groot.' Nationaal Archief, Den Haag, Graven van Holland, inv.nr. 1274, fol. 64r (rekening 29 mei tot en met 8 okt. 1420). Met dank aan Ronald van der Spiegel. 'Item biden domproifst by mijns heren bevelen enen knecht, die mijns heren rinc, die hi virloren hadde, gevonden hadde I gul.'; De Boer, Faber en Van Gent, ed., *De rekeningen*. Serie I, 656.

66 De Boer, Faber en Van Gent, ed., *De rekeningen*. Serie I, 81.

67 De Boer, Faber en Jansen, ed., *De rekeningen*. Serie II, 87-88.

68 Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 295-297.

Afbeelding 11 Opgraving in de Hofkapel in 1770 (gravure, Theodoor Kooning naar een tekening van A. Frese de Jonge, 1770; coll. Rijksmuseum, Amsterdam)

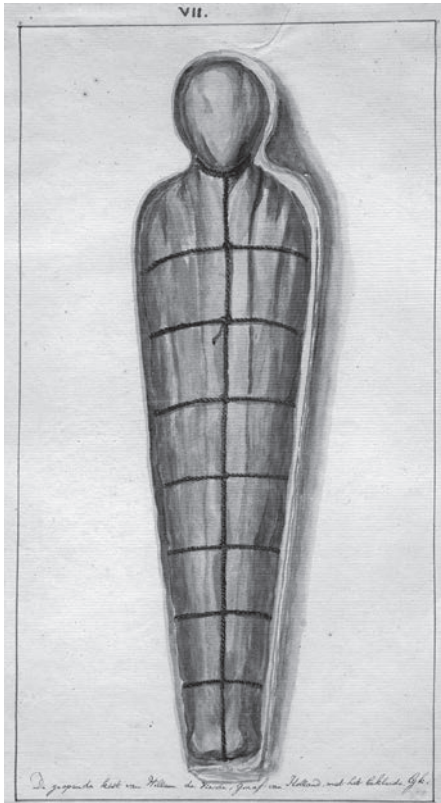

169

In de Hofkapel zijn onder meer Albrecht van Beieren, Margaretha van Brieg en hun kleindochter Jacoba van Beieren begraven, maar ook leden van stadhouderlijke families, kanunniken, andere adellijke personen en veel later predikanten van de Waalse kerk.⁶⁹ Albrecht en zijn vrouw zijn dichtbij het hoogaltaar, in het koor van de kapel, onder een grafmonument begraven. Dit grafmonument, met een ligbeeld voorstellende Margaretha, omgeven door *pleurants*, is alleen uit historische bronnen bekend.⁷⁰ De eerste onderzoekers troffen grafkelders en gebalsemde lichamen in loden kisten aan, die zij probeerden te koppelen aan historische personen. Het balsemen was noodzakelijk in geval het stoffelijk overschot naar Den Haag moest worden overgebracht (zoals bij Jacoba van Beieren). Het was verder gebruikelijk

69 Van Veen, ed., *Het grafelijk en stadhouderlijk hof*, 98-102.

70 L.J. van der Klooster, 'De Hofkapel', in R.J. van Pelt en M.E. Tiethoff-Spliethoff, ed., *Het Binnenhof van grafelijke residentie tot regeringscentrum* (Dieren, 1984) 30-34.

Afbeelding 12 Documentatietekening van de geopende loden sarcofaag van Willem IV, graaf van Holland, zoals aangetroffen bij de opgravingen in de Hofkapel in 1770 (tekening, Albertus Frese de Jonge, 1775; coll. Haags Gemeentearchief)

Afbeelding 13 Dezelfde geopende sarcofaag in de voormalige Hofkapel, 1879 (foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

om de kist lange tijd bovengronds te laten staan om ook hun die van ver kwamen gelegenheid te geven om eer te bewijzen en te bidden bij de kist.

In 1778 verscheen een publicatie met daarin tekeningen van de houten en loden kisten met inhoud (afb. 12), grafzerken en een grafmonument.⁷¹ Veel later verscheen een beschrij-

71 A. Frese, *Verzameling van gedenkstukken in Nederland, uit geestelyke, waereldlyke en andere voornaeme gestichten en opentlyke plaetsen byeen vergadert* (3 dln., 's Gravenhage, 1777-1781), II.

ving van alle individuele graven en andere vondsten.⁷² De lichamen werden met een hoeveelheid alcohol weer bijgezet en in 1879 tijdens de ontmanteling van de Hofkapel opnieuw uit hun kisten gehaald, gefotografeerd en weer teruggeplaatst (afb. 13). Door vergelijking van de bevindingen uit 1770 en 1879 blijkt dat in de tussentijd een bijzonder grafmonument en enkele grafstenen zijn verdwenen.⁷³ Eén grafmonument uit de Beierse periode, dat voor Margaretha van Brieg, was in 1770 al verdwenen.

Conclusie

De ondergrond, vooral de overgangen tussen zand en veen, heeft een rol gespeeld bij de inrichting van het bebouwde hof met grachten en vijver. Er is gebruik gemaakt van natuurlijk water en de loop van de binnenste hofgracht is exact bepaald door de helling van de duinrug waarop de kern van het Binnenhof is gebouwd.

Onder Willem V waren er rond het midden van de veertiende eeuw omvangrijke uitbreidingen en Albrecht van Beieren zette deze voort. Er verbleven verschillende huishoudens van de grafelijke familie op het hof, die ieder een eigen appartement met voorzieningen nodig hadden; daarnaast verbleven er raadsliden en personeel. Tijdens de Beierse periode is zo het zogenaamde Beierse kwartier tussen de Hofvijver en de grafelijke zalen tot stand gekomen. Aan de zuidzijde van de Oude Zaal werd voor Willem van Oostervant een appartement gebouwd dat daarmee verbonden was. Ook werden de twee belangrijkste buitenpoorten (Voorpoort/Gevangendoor en Spuipoort) en minimaal een binnenpoort (Cokenpoort) compleet vernieuwd.

171

Hoewel er prachtige historische bronnen zijn in de vorm van de grafelijke rekeningen en de zogenaamde beddeninventaris, is het onmogelijk om een exacte plattegrond van het Binnenhof in de Beierse periode te maken. De wisselende benamingen en functies, en het gebruik van termen als 'nuwe zael' of 'nuwe camer' geven onduidelijkheid over de omvang en juiste locaties van de gebouwen. De vraag is in hoeverre archeologisch en bouwhistorisch onderzoek een bijdrage kan leveren aan het bepalen daarvan.

De eerste onderzoeken, in 1770 en 1879, waren gericht op het identificeren van de stoffelijke resten in de Hofkapel. Vervolgens stonden onderzoeken rond 1900 ten dienste van de restauratie. De archeologische en bouwhistorische waarnemingen van daarna hebben noodgedwongen een verbrokken beeld opgeleverd. Archeologen graven (tegenwoordig) niet meer op dan strikt noodzakelijk is en bouwhistorici worden in hun inzichten beperkt door afdekkende pleisterlagen op muren. Toch kan uit de meest recente inventarisaties worden geconcludeerd dat er in het casco van en onder een aantal panden nog sporen kun-

72 J. Visser, 'Beschrijving der grafsteden, lijken en andere overblijfsels, welke ontdekt zijn bij de verbetering der Fransche kerk te 's-Gravenhage', *Overijsselsche almanak voor oudheid en letteren*, IX (1844) 5-47.

73 D. Veegens en J.E.H. Hooft van Iddekinge, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in de voormalige Hofkapel op het 's Gravenhaagse Binnenhof* ('s-Gravenhage, 1879).

nen zijn van bebouwing uit de middeleeuwen. Voor de zones direct grenzend aan de huidige bebouwing is dit door archeologisch onderzoek inmiddels vastgesteld. Het gebruik van dendrochronologisch onderzoek heeft belangrijke exacte dateringen opgeleverd, maar er blijven nog genoeg raadsels om op te lossen.

Drs. Monique M.A. van Veen (1960) was educated in archaeology at Leiden University. Since 1990 she is working as an archaeologist, specializing in the medieval and post-medieval period, for the municipality of The Hague in the Department of Archaeology and of Nature and Environmental Education. She is the author of *Het grafelijk en stadhouderhouderlijk hof Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013* (2015).

172

Municipality of The Hague, Department of Archeology and of Nature and Environmental Education, P.O. Box 12651, 2500 DP Den Haag, The Netherlands – monique.vanveen@denhaag.nl

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Verstegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

